

בשנים 1976-1983 ארגנטינה חיתה תחת ממשל צבאי שביצע הפרות זכויות-אדם מסיביות ומחרידות כנגד אזרחים ותושבים במדינה, כולל היהודים שבהם. כדי להבין תופעה זו, בעלת השלכות פוליטיות ותרבותיות, ואשר הדיה מהדהדים עד היום בזירה הציבורית שם, חשוב לנתח את ההתפתחויות הפוליטיות והחברתיות-כלכליות של מדינה זו בעשורים שקדמו לשלטון הצבאי של שנות השבעים ותחילת שנות השמונים. רק בהקשר רחב זה נוכל להבין את הדינמיקה של התערערות פוליטית והתדרדרות חברתית וכלכלית אשר הולידו הפרות זכויות-אדם כאלה ואת תופעת הנעלמים.

ההיסטוריה של ארגנטינה במאה ה-20 מתחלקת לשלוש תקופות מבחינה פוליטית. מתחילת המאה ועד 1930 נשלטת ארגנטינה על-ידי רשויות נבחרות ובהתאם לסדר החוקתי שנקבע ב-1853. בהמשך, מ-1930 ועד 1983, הופכת ארגנטינה לזירה בה הסדר התחוקתי מופר והדמוקרטיה השברירית נתונה ללחצים אשר אינה מצליחה להכליל. בתקופה זו מתרבות ההפיכות הצבאיות והתערבות הכוחות המזוינים בממשל. שלטון צבאי ישיר כונן ב-1930-32; 1943-46; 1955-58; 1966-73; ו-1976-83. התקופה השלישית נמשכת מאז 1983, כשארגנטינה חוזרת לסדר התחוקתי ועוברת חילופי שלטון במסגרת הדמוקרטיה.

מבחינת התפתחות חברתית – כלכלית, ארגנטינה התקדמה בצורה מרשימה עד לערב המשבר הכלכלי העולמי שהתחיל ב-1929. לדברי החוקרים, ארגנטינה השיגה עד אז מדדי התפתחות שהקנו לה מקום מכובד בין המדינות המפותחות בעולם. יש הטוענים כי ערב המשבר הכלכלי העולמי בשלהי שנות ה-1920 הייתה ארגנטינה מדינה מפותחת יותר מרוב מדינות אירופה כולל שווייץ. מאז ועד היום מצויה מדינה זו בתהליך התדרדרות חברתית-כלכלית, אשר פרט להפוגה במלחמת העולם השנייה והשנתיים שלאחריה, הובילו אותה למעמד של מדינה הנעשית דומה יותר ויותר, מבחינת מאפייניה, ליתר מדינות אמריקה הלטינית, שבעבר נחשבו לעניות ולנחשלות הרבה יותר מארגנטינה.²

מבחנה של דמוקרטיה הוא ביכולת של המערכת הפוליטית לטפל במשברים ולהיענות לתביעות של קבוצות הקוראות תגר על הסדר הקיים. קיומם של מוסדות פוליטיים המאפשרים השתתפות פוליטית או תהליכים בכיוון זה הוא תנאי להתבססות הדמוקרטיה. במובן זה תחילת ההתפוררות בארגנטינה נבעה מתהליך של התרחבות המערכת הפוליטית, שנעשה ללא יצירת מנגנונים שהיו מסוגלים לווסת את ההשתתפות של קבוצות חדשות ולנווט אותה לחיזוק עקרונות היסוד של הסדר החוקתי-דמוקרטי. בדומה למדינות רבות במערב, הרחיבה ארגנטינה בתחילת המאה ה-20 את בסיסי ההשתתפות הפוליטית ואפשרה לקבוצות גדולות באוכלוסייה לקחת חלק פעיל בזירה המדינית, הדבר הוביל לעליית מפלגה מהמעמד הבינוני לשלטון. מפלגה זו, המפלגה הרדיקלית, הייתה ביסודה מפלגה רפורמיסטית על אף שמה. במקביל,

¹ פרק זה נכתב כחלק מפרויקט על זכויות אדם באמריקה הלטינית שנערך במכון טרומן למחקר של האוניברסיטה העברית בירושלים, בתמיכת המכון ותמיכת מרכז מינרבה לזכויות אדם.

² Carlos H. Waisman, Reversal of Development in Argentina: Postwar Counter-revolutionary Policies and their Structural Consequences. Princeton: Princeton University Press, 1987. pp. 3-23.

פתיחת המערכת הפוליטית הביאה לכניסת שיח וסגנון פופוליסטיים לזירה המדינית. בעקבות תהליכים אלה ורמת החרדה העולה בקרב האליטות השמרניות, בשילוב כניסת רעיונות פשיסטיים אירופאים לחוגים האינטלקטואלים הלאומניים ולשורות הצבא, פרצה הפיכה צבאית ב-6 לספטמבר 1930. מנהיגה, הגנרל בדימוס חוזה פליקס אוריבורו (José Félix Uriburu) השתלט על המדינה. אוריבורו שלט במשך 17 חודשים, רדף את האופוזיציה, סגר עיתונים, והשליך את אויביו לכלא. למרות שאוריבורו הושפע מרעיונות פשיסטיים, גבר כוחן של האליטות הוותיקות, בעלי חוות גידולי הבקר ואנשי "המשטר הישן" אשר שלט בארגנטינה עד 1916. הניסיון של אוריבורו ועוזריו לשנות את החוקה לכיוון קורפורטיבי נכשלו וב-20 לפברואר 1932, לאחר קיום בחירות, מסר אוריבורו את השלטון רשמית לידי השמרנים. אלה, בהנהגת הגנרל בדימוס אגוסטין פ. חוסטו (Agustín P. Justo), שלטו במדינה במשך יותר מעשור. הם ניסו לצמצם את ההשתתפות הפוליטית ההמונית, להשלים את דיכוי היסודות האנרכיסטיים והמרקסיסטיים בקרב מעמד הפועלים, ולהשליט שוב את הערכים ההיררכיים והקתוליים המסורתיים.

יש לציין שהפיכת 1930 לא רק הפרה את הסדר הדמוקרטי והתחוקתי, אלא הכניסה את ארגנטינה לעידן בו השלטון משתמש באלימות נגד חלק מאזרחי המדינה כדי להשיג יעדים פוליטיים. גישה זו מחייבת הפרות זכויות אדם מצד השלטון, אשר אינו מהסס, מאז 1930, להשתמש במאסרים, עינויים, הגליות והוצאות להורג כאמצעים בהם הוא מטפל במתנגדיו מבית. ייאמר כבר כאן כי לאלימות זו יסודות במלחמות האזרחים של המאה ה-19 ובמאבק כנגד האינדיאנים, ומבחינה זו ניתן להבחין בתהליך הסלמה בו אנשי הצבא, הנשענים על תרבות פוליטית שאינה נעדרת אלימות, משתמשים בצורה גוברת בכוחם הצבאי נגד סקטורים רחבים באוכלוסייה הנחשבים ל"אויבי הלאום".

הגדרת "אויבי הלאום" הולכת ומתרחבת במקביל לתהליכי המודרניזציה וגיוס ההמונים החלים על החברה הארגנטינאית והמאפיינים את תקופת מלחמת העולם השנייה והשנים שלאחריה. באותן השנים עוברת ארגנטינה תהליכי עיור ותיעוש מהירים שאינם תורמים ליציבותה. נציין גם, שההתערבויות הצבאיות הולכות ומאבדות את אופיין הפוליטי הבלעדי לנוכח מה שבעיני אנשי הצבא נראה כאובדן ערכים העלול להמית אסון על האומה הארגנטינאית. אם בתחילת שנות ה-30 השלטון הצבאי של הגנרל אוריבורו הסתפק בשליטה פוליטית-צבאית וברדיפת פעילי שמאל, בעיקר אנרכיסטים, בעשורים הבאים, ככל שהמעמד הבינוני גדל והופך לפעיל יותר, ההתערבויות הצבאיות יגלשו לתחום הכלכלי, החברתי והתרבותי. ככל שבארגנטינה הולכת ומתפתחת חברה אזרחית פעילה, ביחס ישיר לתהליכי המודרניזציה, כך הכוחות המזוינים משנים את דפוסי התערבותם בחיים הציבוריים. כוחות אלה אומנם עוברים תהליכי מודרניזציה בעצמם, אך מבחינה ערכית – תרבותית הם מתפתחים בכיוונים שונים מאלה העוברים על החברה האזרחית והם משתנים מבלי להתערות בחברה זו.³ אם בשנות ה-30 המגמה הייתה אוטוריטארית, בעשורים הבאים ילכו ויתפתחו מגמות התערבות טוטליטריות מצד הכוחות המזוינים, כאשר משתלטים על

³ Mario Sznajder, "Entre autoritarismo y democracia. El legado de violaciones de derechos humanos", en *El legado del autoritarismo* (Buenos Aires: Grupo Editor Latinoamericano, 1995), edición preparada por Leonardo Senkman y Mario Sznajder, basada en el coloquio coordinado por Edy Kaufman. pp. 15-35.

המדינה. הצורך לדחוק ולהשתלט על החברה האזרחית הופך למוקד תסיסה וגיוס פוליטי, מזין את השינויים האידיאולוגיים שעוברת צמרת הצבא.

ממשלו של אוריבורו לא הצליח מבחינה כלכלית, העוני גדל ושכונות פחונים צצו בערים הגדולות. השלטון השמרני בשנות ה-30 וחלק משנות ה-40 התאפיין בנסיגה של הדמוקרטיה. בארגנטינה תקופה זו מוכרת כ"העשור הנודע לשמצה" ("La década infame"). במשך אותו עשור המאורעות בעולם משפיעים על הנעשה בארגנטינה. במיוחד המאורעות באיטליה, גרמניה וספרד (צמיחת הפשיזם, עליית הנאציזם ותמיכת איטליה וגרמניה בפרנקו והלאומנים במלחמת האזרחים בספרד) משפיעים לא מעט על הקצונה בכוחות המזוינים הארגנטינים. לזה צריך לצרף את כורח התיעוש שנבע מהצורך לספק את צרכיו של השוק המקומי בתקופת המלחמה, בה המדינות המתועשות כמעט והפסיקו לייצא לפרפריות הלא מתועשות. התיעוש גרר אחריו גידול ניכר במספר הפועלים וההגירה מן הכפר אל העיר ויצרה מציאות סוציו-כלכלית המנוגדת לרוח השמרנות השלטת במדינה.

רוח פופוליסטית נשבה בקרב סגל קציני הצבא וזאת, בצירוף ההשפעה האידיאולוגית הנאצית-פשיסטית והלאומיות המקומית היו מאחורי ייסוד "קבוצת הקצינים המאוחדים" (GOU – Grupo de Oficiales Unidos), קבוצה אשר נוסדה במרץ 1943 ואשר מבחינה אידיאולוגית התנגדה לקומוניזם אך גם לנוכחות ולהשפעה של ארה"ב והאימפריאליזם הקפיטליסטי המערבי בעת ובעונה אחת. אחד ממנהיגי הקבוצה היה הקולונל חואן דומינגו פרון (Juan Domingo Perón), האיש שישנה את ההיסטוריה והפוליטיקה של ארגנטינה.

בספטמבר 1943 היו אמורות להתקיים בחירות לנשיאות, בהן הנשיא המכהן, רמון קאסטיז'ו (Ramón Castillo) קיווה להביא לבחירת מועמד שמרני נוסף באמצעות לחץ ושחד, כפי שנעשה שוב ושוב בעשור הקודם. אך ב-4 יוני 1943 התרחשה הפיכה צבאית. קאסטיז'ו הודח וגנרל ארטורו ראוסון (Arturo Rawson) תפס את השלטון לזמן קצר והוחלף על-ידי הגנרל פדרו פבלו רמירס (Pedro Pablo Ramírez). הורכבו ממשלות כשרוב השרים הם אנשי צבא, ובמשך שלוש שנים ארגנטינה הונהגה כמה שבספרות מוכר כ"מדינת-מצב" (Garrison State).

הכוחות המזוינים החלו לראות את עצמם כנושאי הלאומיות וערכיה, הקדושים בעיניהם, בעוד שהפוליטיקאים הוצגו כמושחתים וחסרי כל מוסר. הממשל הצבאי ראה בארגנטינה מדינה המיועדת להיות המעצמה של אמריקה הלטינית. פיתוח צבאי נילוה לרוח הלאומנות. ארגנטינה החלה לייצר ברזל ופלדה. בעוד המדינה שמרה על ניטרליות במלחמת העולם השנייה, הוקמה בה תעשייה צבאית. על-אף לחציה של ארה"ב ארגנטינה לא הכריזה מלחמה על גרמניה הנאצית, אלא, זמן קצר לפני כניעתה של זו.

בתוך הממשלה התפתחו מאבקים בין סיעות שונות של קצינים, כאשר פרון מבסס את השפעתו על קשריו עם איגודי הפועלים דרך המשרד לענייני עבודה של הממשלה הצבאית, אותו הוא מנהל בתקופה הזאת. מתנגדי פרון בצבא הביאו להתפטרותו מעמדה זו והוא נעצר. הפגנות המוניות של איגודי הפועלים התקיימו ב-17 לאוקטובר 1945 והביאו לשחרורו.

בשלב זה עוזב פרון את הצבא ומקים חזית פוליטית באמצעות "מפלגת העבודה" (Partido Laborista) שהוקמה לא מכבר בארגנטינה. בבחירות לנשיאות המדינה שנערכו בפברואר 1946 משיג

פרון 52% מהקולות ומנצח חזית רחבה של מפלגות מסורתיות אשר ניסו לגבור עליו בסיועה של ארה"ב. תוכניתו האלקטוראלית של פרון דיברה על צדק חברתי, מדינה חזקה המנהיגה את תהליך התייעוש ומעצימה את ארגנטינה תוך דגש על ריבונותה וחזון של דרך שלישית הרחוקה במקביל מהקומוניזם ומהקפיטליזם. לצידו של פרון פעלה נמרצות אישתו השנייה, אווה דוארטה דה פרון (Eva Duarte de Perón), הידועה בכינוייה העממי אוויטה. ב-4 ביוני 1946 עלה פרון לשלטון כנשיא ארגנטינה.⁴

תקופת פרון הייתה תקופה משמעותית ויש האומרים מעצבת בהיסטוריה הפוליטית של ארגנטינה, בגלל מספר סיבות. ייתכן והחשובה ביניהן היא יישום עקרונות של צדק חלוקתי לטובת המוני התושבים של הפריפריות בעיר ובכפר. הפניית משאבים לטובת שכבות אוכלוסייה אלה הייתה קשורה במישרין לגיוסם החברתי והפוליטי כחלק מבסיסי התמיכה של המשטר החדש. תחת פרון הפכה הכלכלה מליברלית ללאומית, תוך התערבות בולטת של המדינה בכל התחומים ותוך ניסיון לפתח כלכלה בעלת אופי אוטרקי, זאת אומרת כלכלה המונעת על-פי יעדים של השגת עצמאות כלכלית. מדיניות זו קידמה את תהליך התייעוש והניחה בסיס לתעשייה הכבדה בארגנטינה. כמו-כן פעלה לטובת האדרת תקופה זו העובדה שארגנטינה עברה את מלחמת העולם השנייה ללא פגע ועם סוף המלחמה מצאה את עצמה מחוזרת מאוד כיצרנית מזון עבור אירופה ההרוסה והרעבה. התערבות המדינה בכלכלה באה לידי ביטוי בהלאמת הרכבות שהיו שייכות לבריטים ולצרפתים, תוך מתן תמורה נדיבה ביותר, וכן קניית חברת הגז הבריטית וקניית מפעלי החשמל בידי המדינה. כמו-כן, המדינה נכנסה לתחום התחבורה, ייסדה את חברת התעופה הלאומית וקנתה חברות שייט. במקביל, השתלטה המדינה על סחר החוץ של התוצרת החקלאית והלאימה את הבנק המרכזי, כשהיא ערבה לכל הפיקדונות במדינה ועל-ידי כך הפכה לגורם מספר אחד בכל תחומי הכלכלה. כל זאת נעשה תוך העסקת עובדים נוספים רבים בשרות הציבורי. המדינה ניסתה גם להוזיל את יוקר המחיה ולהילחם נגד אותם הסוחרים אשר הפקיעו מחירים. כמו-כן, במסגרת הניסיונות לפתח כלכלה אוטרקית העלתה ממשלת פרון את מכסי המגן עבור כל תוצרת תעשייתית שארגנטינה החלה לייצר. שתי הפנים של מדיניות זו הן מצד אחד, שליטה בכלכלה שאפשרה לייצר את הדימוי של ממשלה הדואגת לעם, תוך הקמת מנגנונים של סיוע חברתי רחב. הפן השני הוא התערבות בכלכלה בכיוון שלא התאים למגמות הליברליות שאומצו בשיקום הכלכלה המערבית בסוף המלחמה. כל עוד היו קיימות הרזרבות שנצברו במלחמה, הכלכלה של ארגנטינה הצליחה לעמוד במטלות שהשלטון קבע. ואולם מימון ההלאמות, תשלום החוב החיצוני, ההשקעות בפיתוח וברוחה הביאו לירידה תלולה ברזרבות. וכשהרזרבות התדלדלו, מודל הפיתוח הפופוליסטי מיצה עצמו. ארגנטינה שוב נכנסה למסלול רצוף המשברים שהסתמן מאז 1930.

המדיניות הלאומית – פופוליסטית של פרון התימרה להיות "דרך שלישית", דרך אלטרנטיבית לקומוניזם ולקפיטליזם, מבלי לאמץ בצורה גלויה את עקרונות הפשיזם. אך לאומיות, קורפורטיביזם, גיוס המונים ומדיניות חוץ אנטי אימפריאליסטית העמידו את ארגנטינה במקום לא אהוד במיוחד על ארה"ב והמעצמות שניצחו במלחמת העולם השנייה. נאמן לקו האידיאולוגי שגיבש, סייע פרון למשטר

⁴ Félix Luna, Breve historia de los Argentinos (Buenos Aires: Planeta, 1993), 17th edition, pp. 215-231.

של הגנרל פרנקו בספרד כשארץ זו הייתה מצויה במשבר כלכלי ובינלאומי עמוק לאחר המלחמה. באותה התקופה הקשה ביותר לספרד של פרנקו, העניקה לה ארגנטינה מזון ואשראי. כשאוה פרון נסעה לאירופה, התקבלה במדריד בכבוד השמור למלכים ולראשי מדינה, כאישתו של פרון.⁵

הפרוניזם נכנס לזירה הפוליטית הארגנטינאית תוך גיוס המונים והפך בהנהגתו של פרון ושל אוויטה, המקרינה דבקות במטרות חברתיות דרך יכולתה הרטורית היוצאת דופן, לעובדה בלתי הפיכה מצד אחד, ומהצד האחר, לעובדה הנתונה לפרשנויות שונות והמצויה בלב המאבק הפוליטי, כשהיא מעוררת קיטוב ומחויבויות מנוגדות.⁶

פרון נבחר לכהונה שנייה כנשיא ב-1951, כאשר דמותה הכריזמטית והכמעט מיסטית של אוה פרון מסייעת לו. אוה פרון הייתה זו שייצרה את הקשר בין פרון לתנועת הפועלים. במקביל היא עמדה בראש "המפלגה הפרוניסטית הנשית" (Partido Peronista Femenino) וללא ספק הבטיחה לפרון את תמיכת נשים רבות, כאשר ב-1951 השתתפו הנשים בפעם הראשונה בהיסטוריה של המדינה בתהליך הפוליטי כחלק מהגוף הבוחר. ממשלת פרון השנייה החלה ביוני 1952 והייתה אמורה להימשך עד יוני 1958. כבר בהתחלה היו ניסיונות לגבש את התמיכה בפרון דרך ארגונים שונים בעלי אופי קורפורטיבי אך גם עממי. פרון השכיל להקים רשת של איגודי פועלים הסרים למרותו. בנטרלו איגודים מקצועיים אוטונומיים, תומכיו התארגנו בארגון הפועלים הכללי של ארגנטינה (הקונפדרציה הכללית או CGT). מצד שני היו אירועים ותהליכים אשר החלישו את פרון בקדנציה השנייה. הבולטים שבהם הם ההתנקשויות בין הממשלה ותומכי פרון לבין אנשי האופוזיציה, מותה של אוויטה באמצע 1952, המשבר הכלכלי הגובר ולבסוף, נטישת הדרך השלישית בזירה הבינלאומית ויישור קו עם ארה"ב.

מדיניותו יצרה התנגדויות. לדוגמא, הוא תקף את בית המשפט העליון שהתנגד למדיניותו והאשימו בכך שסימל את האליטיזם של העידן השמרני. ב-1949 הפרוניזם הביא לרפורמה תחוקתית שמטרתה המרכזית הייתה לאפשר את בחירתו מחדש של פרון כנשיא. כמו כן, שינוי החוקה יועד לאפשר מדיניות קשוחה כלפי קיומם של מונופולים שנתנו שירותים לציבור ולזרזו העברתם לידי המדינה. גם, חיזוק האחיזה של המדינה על אוצרות הטבע והמשאבים המצויים באדמת ארגנטינה. כעבור השנים, ההקשחה התחוקתית הזו הכבידה על פרון עצמו. בעת משבר כלכלי נאלץ פרון להישאר צמוד לעקרונות התחוקתיים ואיבד את יכולת התמרון הפרגמטית שיכלה להוציא את המדינה מן המצרים. עם זאת, היו אלה הכנסייה והכוחות המזוינים הגורמים המכריעים בציר שפעל להפלתו של פרון על-ידי הפיכה צבאית בספטמבר 1955. בנובמבר 1954 תקף פרון את הכנסייה. הכנסייה הגיבה בתהלוכות שלבשו אופי אנטי פרוניסטי מובהק. פרון חוקק חקיקה אנטי כנסייתית. התהלוכות וההתנקשויות גברו. ב-16 ליוני 1955 חלקים מהכוחות המזוינים מרדו והפציצו את מרכז בואנוס-איירס. ההפצצה גבתה כמעט שלוש מאות הרוגים, אך פרון לא הופל. תומכיו השתוללו, תקפו והרסו כנסיות. ניסיונותיו של פרון לא צלחו וב-16 בספטמבר 1955 פרצה הפיכה שנייה בקורדובה ובקרוב הצי הארגנטיני. לאחר שלושה ימים של

⁵ Raanan Rein, *The Franco-Peron Alliance, Relations between Spain and Argentina*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1993. pp. 53-64.

⁶ Torcuato S. Di Tella, *Historia social de la Argentina contemporánea*. Buenos Aires: Troquel, 1998, pp. 277-290.

התנקשויות וקרבות בין המורדים לנאמניו, פרוץ התפטר, כשהוא מצהיר שבכך הוא מונע מלחמת אזרחים. למחרת בבוקר קיבל מקלט מידי ממשלת פאראגווי והוא הועבר למדינה זו.

ההפיכה נגד פרוץ כינתה עצמה בשם "המהפכה המשחררת" ("La revolución libertadora"). בראשה עמדו קצינים גבוהים המחויבים להוצאתו של פרוץ והפרוניזם מהזירה הפוליטית הארגנטינית. מטרת כלליות אלה היו אמורות להיות מושגות תוך שליטה מלאה על המערכת הפוליטית, באמצעות הוצאת מפלגתו של פרוץ (מפלגת הצדק - Partido Justicialista) אל מחוץ לחוק, תהליך דה-מוביליזציה המונית, שינוי המדיניות הכלכלית לטובת הסקטור הפרטי ושמירה על עקרונות קתולים שמרניים.⁷ הדבר בלט במיוחד כשהגנרל פדרו אאוניו ארמבורו (Pedro Eugenio Aramburu) הפך לנשיא הצבאי של ארגנטינה בנובמבר 1955. הוא דיכא את תומכי פרוץ וכשאנשי צבא פרוניסטיים מרדו ביוני 1956, הוא הוציא להורג כ-30 ממנהיגי המרד. הוצאה להורג זו מול כיתת יורים הייתה הראשונה זה למעלה ממאה שנה. המעשה היווה עליית מדרגה נוספת בסולם האלימות והדיכוי הצבאי.

מ-1955 ועד 1973 הפרוניזם יהיה הנפקד הגדול בפוליטיקה הארגנטינית. ללא נוכחות מפלגתית רשמית הפרוניזם ופרוץ מתוך גלותו במדריד (מקום בו השתקע בחסות פרנקו), קבעו את גורל הבחירות על אפם וחמתם של אנשי הצבא. כך, לקראת 1958 החליטה הצמרת הצבאית להחזיר את השלטון הדמוקרטי-האזרחי. בפברואר 1958 התקיימו בחירות בהם נאסרה השתתפותם של גופים פוליטיים פרוניסטיים. בבחירות אלה פרוניסטים רבים הצביעו על-ידי הטלת פתקים לבנים. לנשיאות המדינה נבחר ארטורו פרונדיסי (Arturo Frondizi). השמועה אמרה כי נרקם הסכם בין הפרוניסטים לפרונדיסי שעל-פיו הראשונים העבירו את קולותיהם למועמד זה ובכך הבטיחו את נצחונם. תהיה האמת אשר תהיה, הניסיון להביא לתהליך של חזרה לערכים המסורתיים ושל דה-מוביליזציה המונית תוך פרוץ הפרוניזם כתנועה פוליטית, כשלו. ניסיונות אלה היו מקור לאלימות פוליטית הולכת וגוברת בזירה הציבורית. מקום מושבו של פרוץ בגלות במדריד הפך מקום עלייה לרגל של נאמניו ושל רבים אחרים. התנועה הפרוניסטית שמרה על כוחה ואף התרחבה. במקביל, היא התפצלה למספר סיעות, כאשר שסע עמוק התפתח בשנות השישים והשבעים בין פלגי הימין הלאומני ופלגי השמאל המהפכני שהתפתחו בקרב הפרוניזם.

פרונדיסי שימש נשיא ארגנטינה במשך ארבע שנים בהם אנשי הצבא העלו בפניו דרישות אולטימטיביות (planteos) יותר משלושים פעם. הכוחות המזוינים הפכו לכוח פוליטי משמעותי והשמיעו קולם באופן לא תחוקתי. עיקר דרישותיהם היו קשורות לצורך שהרגישו להשאיר את הפרוניזם מחוץ לזירה המדינית.

שנות השישים הן גם שנות המהפכה בקובה בעקבות עלייתו של פידל קסטרו לשלטון ב-1959. בניצחון על בטיסטה, קסטרו פעל עם חבורת מהפכנים, אשר אחת הדמויות הבולטות בה היה רופא ארגנטינאי בשם ארנסטו גברה (Ernesto Guevara) המוכר בכינויו אל צ'ה ("Che"), הרומז על מוצאו. המהפכה הקובנית ושרשרת התגובות אליה (האמברגו האמריקאי על האי, מפרץ החזירים, ומשבר

⁷ David Rock, Authoritarian Argentina. The Nationalist Movement, its History and its Impact. Berkeley: University of California Press, 1993, chapter 6.

הטילים ב-1962) הכניסו את אמריקה הלטינית חד משמעית לתוך המלחמה הקרה. יחסי ארגנטינה וקובה המהפכנית היו גורם שהתווסף ללחץ הפרוניסטי על המערכת הפוליטית שפרונדיסי ניסה לייצב. ב-29 למרץ 1962 הודח הנשיא פרונדיסי על-ידי הצבא ונשלח להסגר באי מרטין גרסייה על-מנת לנטרלו מכל פעילות פוליטית. הפעם, אנשי הצבא העדיפו להעמיד אזרח מטעמם בראש המדינה ואפשרו את מינויו של חוסה מריה גידו (José María Guido), סגן נשיא הסנט, כנשיא המדינה. ואולם, מדיניותו של גידו הוכתבה על-ידי הצבא אשר דרש לבטל את בחירות מרץ 1962, בחירות בהן השתתפו הפרוניסטים ברשימות ושמות שונים וזכו ברוב הקולות בממשל של תשע פרובינציות, ביניהן בואנוס-אירס, הגדולה והחשובה מכולן.

אך ב-1962 ולנוכה המשברים הרב-צדדיים בהם הייתה שרויה ארגנטינה, הכוחות המזוינים היו מפוצלים והמדינה הייתה על סף מלחמת אזרחים. בספטמבר 1962 פרצו קרבות בין פלגים שונים של הצבא והפלג שכונה "הכחולים" ניצח. הגנרל חואן קרלוס אונגנייה (Juan Carlos Onganía) מונה למפקד העליון של הכוחות המזוינים. לאחר ניסיונות הפיכה כושלים מצד חיל האוויר בדצמבר 1962 ומצד הצי באפריל 1963 נערכו שוב בחירות לנשיאות ונבחר מועמד הרדיקלים, ארטורו אילייה (Arturo Illía). הנשיא אילייה כיהן במשרתו בין 1963 ועד ליוני 1966. בתאריך זה, הדיחו הכוחות המזוינים את הנשיא תחת הסיסמא של "המהפכה הארגנטינית". המורדים מינו את הרמטכ"ל, הגנרל אונגנייה, כנשיא המדינה ומסרו לידי סמכויות ללא תקדים בהיסטוריה של ארגנטינה עד לאותה התקופה. את מסמך הייסוד של המרד, "מנשר המהפכה", הם העמידו כמסמך העולה בחשיבותו על החוקה. הממשל החדש פיזר את הפרלמנט ולקח לעצמו את תפקידי החקיקה. האוטונומיה הפדראלית בוטלה ומושלי המחוזות מונו על-ידי הנשיא. את המדינה ניהלו דרך צווי חירום אשר הפכו לחוקים. תפיסתו הבסיסית של הגנרל אונגנייה הייתה שיש להעביר את המדינה תהליך של דה-פוליטיזציה, הדומה לתהליך שהוא עצמו הפעיל בהצלחה בתחילת שנות השישים בקרב הכוחות המזוינים המפולגים. אונגנייה ניסה להעתיק את הדגם הצבאי ההיררכי והפירמידלי למדינה כולה. הוא צמצם את מספר השרים, ריכז סמכויות, הדגיש את חשיבות הייעוץ הטכנוקרטי וניסה להשליט מערכת ערכים שהייתה אמורה למנוע כל אפשרות של מרד מרקסיסטי. שאלת המוסר הציבורי והפרטי הפכה לשאלה מרכזית מבחינת השלטון הצבאי החדש. צנזורה הופעלה ביד קשה בתחום העיתונות הכתובה ובמדיה האחרת וכן בתחום האומנות. נאסרו סרטים שנחשבו מסוכנים ונשרפו ספרים בעלי תכנים מרקסיסטיים או דומיהם. השלטון הצבאי ניסה להגיע לכל מגזר ולחדור לחברה האזרחית תוך ניסיון לשלוט בה על-ידי קביעת תפיסות ערכיות ונורמות התנהגות. נסגרו מועדוני לילה ומקומות מפגש לזוגות. נאסר על נשים ללבוש מכנסיים וחצאיות קצרות בבתי-ספר ובמשרדים ציבוריים. ההשפעה הקתולית – האינטגרליסטית הורגשה היטב. תפיסת אונגנייה, אשר פעל ללא כל רסן תחוקתי וללא לוח זמנים מוגדר מראש, הייתה כי יש לטפל קודם כל בסוגיות הכלכליות, אחר-כך בבעיות החברתיות ורק לבסוף לאפשר משחק פוליטי יותר פתוח.

הלחצים הלכו והצטברו. במאי 1969 פרצו מהומות סטודנטים במחוז קוריינטס אשר דוכאו על-ידי כוחות צבא שנשלחו מעיר הבירה. עשרות מפגינים נפצעו והיה הרוג אחד. המהומות התפשטו לערים אחרות של ארגנטינה וכך עלה מספר ההרוגים. ב-29 במאי פרץ מרד עממי בקורדובה, העיר השלישית

בחיבתה בארגונינה. במרד זה, שזכה לכינוי ה"קורדובסו", השתתפו בצוותא פועלים וסטודנטים שתפסו את מרכז העיר והעלו באש רכבים וחנויות. הצבא השתלט על העיר כשהוא משאיר מאחוריו עשרות הרוגים ומאות פצועים. מרכז קורדובה נחרב ונשרף בחלקו.

הנסיון לארגן את החברה הארגונינית במסגרת ביורוקרטית-אוטוריטרית, כפי שרצה הגנרל אונגנייה הביא ליצירת לחצים חזקים בכל המסגרות החברתיות. מטרתו של המשטר הייתה לאחד את השסעים הפנימיים ולחסל את הפוליטיזציה החברתית תוך השלטת משטר סמכותי, בעל מונופולין על ההכרעות הפוליטיות ואשר נשען על טכנוקרטים מקצועיים ומהימנים. הנשיא, בהיותו המפקד העליון, היה אמור להיות בעל הסמכות לתרגם את האינטרס הכללי להוראות קונקרטיות לביצוע. לפי תפיסה זו, המפקד העליון הוא התגלמות הרציונליות העליונה של הקולקטיב כולו, רציונליות אשר צודקת מבחינה מוסרית ואשר מבטאיה ומפרשיה מסוגלים וחייבים לנהל את המדינה על פי השקפתה.⁸

השילוב בין מצב חברתי-כלכלי מתדרדר והמדיניות האוטוריטרית עורר התנגדות לשלטון בצורות שונות. המהומות של מאי 1969 היוו ביטוי אחד. ביטוי שני, לא פחות חשוב בטווח הארוך, הוא צמיחת תנועות גרילה מהפכניות. תנועות אלה, שניצניהן הופיעו עוד לפני 1966, נתנו הצדקה לאנשי הצבא לחולל את ההפיכה הצבאית שלהם. ואולם, גיבושן המלא של תנועות הגרילה מתקיים בשנים 1968 ו-1969 כאשר הן מתחילות לפגוע בשלטון הצבאי ובאנשיו. שתי תנועות מרקסיסטיות, האחת בעלת אוריינטציה לניניסטית ("פאל": FAL: Fuerzas Armadas de Liberación) והשנייה טרוצקיסטית ("ארפ": ERP: Ejército Revolucionario del Pueblo) החלו לפעול אז, בהתחלה במגזר הכפרי. קבוצות אחרות, בעלות השראה קובנית וקרובות לפרוניזם, הוקמו באותה עת וחברו לגדולה בתנועות הגרילה בארגונינה: המונטונרוס (Montoneros). תנועה זו נוסדה ב-1967 על-ידי פעילים קתולים לשעבר אשר בגלגולם הקודם, בהיותם עדיין תלמידי תיכון, היו בחלקם חברים בתנועת טקוארה (Tacuara), תנועה לאומנית קיצונית ואנטישמית. המונטונרוס התקרבו לפרוניזם בגרסתו המצדדת בצדק חברתי והעלו על נס את הצורך במאבק מזוין נגד השלטון הצבאי השמרני. ב-29 למאי 1970 פעילי מונטונרוס חטפו את הגנרל ארמבורו, הנשיא הצבאי לשעבר של ארגונינה עד 1958. החטוף נלקח למקום מרוחק מהבירה, ו"נשפט" בבית דין עממי-מהפכני על חלקו בהוצאות להורג של פרוניסטים ב-1956 ועל העלמת גווייתה של אווה פרון אחרי הפיכת 1955. ארמבורו הוצא להורג על-ידי ירייה אחת בראשו. בסדרת הודעות ציבוריות המונטונרוס הגדירו עצמם כ-"התאגדות של גברים ונשים ארגונינים ופרוניסטים המוכנים להילחם עם רובה ביד כדי להחזיר את השלטון לפרון ולעמו ולבנות אומה המושתתת על צדק, חופש וריבונות".⁹

בשנות ה-70 המוקדמות הלכו וגברו ההתנששויות בין המשטרה לכוחות הגרילה, וגבו יותר ויותר קורבנות. הניסיון של אונגנייה להשליט סדר ולייסד חברה חדשה מלמעלה, מהשלטון, התגלה כניסיון סרק ככל שגברה ההתנגדות. ביוני 1970 החליטו הכוחות המזוינים להחליף את אונגנייה בגנרל

⁸ Guillermo O'Donnell, *Bureaucratic Authoritarianism. Argentina, 1966-1973 in Comparative Perspective*. Berkeley: University of California Press, 1988. pp. 1-38.

⁹ Félix Luna, *Golpes militares. De la dictadura de Uriburu al terrorismo de estado*. Buenos Aires: Planeta, 2001, p. 102.

רוברטו לוינגסטון (Roberto Levingston). גלי הפעילות של הגרילות רק התחזקו. איגודי הפועלים והעובדים החלו לארגן שביתות כלליות ולוינגסטון ניסה להרגיע את התסיסה כשהוא מנהל מדיניות פופוליסטית הקרובה לדרישות הפרוניסטים. המרץ 1971, לנוכח מצב הולך ומתדרדר מכל הבחינות, החליטה צמרת הכוחות המזוינים להחליף שוב את העומד בראש המדינה ומינתה את הגנרל אלחנדרו אגוסטין לנוסה (Alejandro Agustín Lanuse) לנשיא. הפעם הבינו הגנרלים ש"המהפכה הארגונינית" נכשלה וכי אין כל אפשרות לייצב את המצב המדיני ללא שיתוף פעולה מצד הפרוניסטים. הוחלט על קיום בחירות כלליות במרץ 1973 בהן הותר לפרוניסטים להשתתף, בפועל לראשונה מאז בחירות 1951. בבחירות האלה ניצח המועמד הפרוניסטי הקטור קמפורה (Héctor Cámpora). הנשיא הנבחר הכריז על ממשלתו כממשלת מעבר אשר יעדה המרכזי הוא להכין את חזרתו של פרון מן הגלות במדידה. ביולי 1973 התפטר קמפורה, ובחירות חדשות נקבעו לספטמבר. בבחירות אלה ניצח הגנרל פרון, כשאישתו השלישית, מרייה אסתלה (איזבליטה) מרטינו דה פרון (Martínez de Perón "Isabelita" María Estela), זכתה במשרת סגנית נשיא המדינה.

חזרתו של פרון העלתה תקוות רבות, הרבה מעבר לחזרה לדמוקרטיה. רבים ראו בפרון את המנהיג ההיסטורי היחיד המסוגל לאחד את ארגונינה ולאחות את הקרעים במדינה זו. רוב האיגודים המקצועיים ראו בו את מנהיגם הטבעי. היו שקיוו כי מהרגע שפרון יחזור, ייפסקו גלי השביתות ויתאפשרו רפורמות כלכליות. פרון הצטייר גם כאיש המסוגל לשלוט על תנועות הגרילה ולהוריד את רמת האלימות. מעבר לכך ארגוני התעשיינים והסוחרים תמכו בו וקיוו שיביא לרגיעה. לבסוף, פרון נהנה גם מתפנית בגישה של המפלגה הרדיקלית כלפיו. הרדיקלים, הכוח הפוליטי השני בחשיבותו במדינה, היו אויבי הפרוניזם באורח מסורתי. ב-1972 מנהיג הרדיקלים בלבין (Ricardo Balbín) חתם עם פרון על ההסכמים שאפשרו לקיים את שתי מערכות הבחירות ב-1973 ואשר העלו שוב את הפרוניזם ואת פרון לשלטון.

חזרתו של המנהיג הזקן והחולה אכזבה רבים. צריך לזכור כי התנועה הפרוניסטית עצמה הייתה שסועה בין אנפיה משמאל ומימין. כשפרון חזר לארגונינה ביוני 1973, ומליון איש באו לקבל את פניו, בקרב ההמון המתכנס לקראתו, פרצו קרבות בין שני הפלגים – המונטונרוס והשמאל הפרוניסטי מחד, והימין הלאומני-פרוניסטי מאידך. כתוצאה מקרבות אלה נהרגו כמה מאות אנשים. מתחים אלה רק הלכו והחריפו כשפרון עלה לשלטון. פרון הנהיג מדיניות כלכלית של צמצום כדי לנסות ולעצור את האינפלציה. הדבר גרם להתפרצות גל חדש של שביתות. פרון גם הורה לדכא את אנשי הגרילה שלא הניחו את נישקם ולא חסו גם על הארגונים הפרוניסטיים.

בואו של פרון ושלטונו הקצר עד למותו ביולי 1974 לא רק שלא בישרו פתיחת עידן יציב ושלו, אלא ההיפך. ארגונינה נוכחה לדעת שהיא עומדת מול בעיות שגם המנהיג הישיש, חשוב ככל שיהיה, לא מסוגל לרפא בכוח אישיותו או עברו. מותו של פרון בתחילת כהונתו כנשיא הייתה מכה נוספת למערכת הפוליטית. היה ברור לכל שההסכמים שנרקמו בהשתתפותו וסביב דמותו וסמכותו של פרון לא קיימים עוד. עם מותו עלתה לשלטון סגנית הנשיא, שחסרה כל הכישורים הדרושים לניהול מדינה במשבר. נוסף לכך, האיש החזק מאחורי איזבליטה היה חוסה לופס רגה (José López Rega), מזכירו לשעבר של

פרון, שזוהה עם הימין הקיצוני הארגנטיני. איש זה, אשר כיהן כשר העבודה, תמך בפעולותיו של ארגון טרור פרה-צבאי (para-military) ימני קיצוני, הברית הארגנטינית האנטי-קומוניסטית (Alianza Anti-Comunista Argentina), אשר שמה לה למטרה את חיסולו הפיזי של השמאל על-ידי חטיפות ורציחות. פעילות הגרילה גברה. בכפר ובערים המצב התדרדר עוד וממשלת איזובליטה הורתה לכוחות המזוינים לדכא את תנועות הגרילה. ב-1975 ותחילת 1976 הצבא והמשטרה מחסלים את הגרילות הכפריות בצפון ארגנטינה ואת הגרילות העירוניות בערים הגדולות של המדינה. במקביל לפעילות הכוחות המזוינים פעלו כוחות פרה-צבאיים ימנים קיצוניים כמסייעים. עומק המשבר, הלהט האידיאולוגי של הניצים והרצון לגבור אחת ולתמיד על השמאל ולבצר את הניצחון לצמיתות, מביאים לבסוף את הכוחות המזוינים להדיח את הנשיאה ב-24 למרץ 1976.

בתאריך זה מתחיל הפרק הקשה ביותר בתולדות ארגנטינה המודרנית, כאשר השלטון הצבאי, בהנהגתו של הגנרל חורחה רפאל וידלה (Jorge Rafael Videla) מתחיל בתהליך של ארגון לאומי מחדש, או בספרדית (Proceso de Reorganización Nacional (PRN).

במסגרת תהליך הבנייה מחדש של החברה הארגנטינאית ראשיה הצבאיים של המדינה עושים ניסיון לטהר את ארגנטינה מכל גורם מרקסיסטי מהפכני או שמאלני. אנשי הצבא מעלים תוכנית פוליטית, חברתית, כלכלית ותרבותית המיועדת לשנות את פני המדינה על-פי הפרמטרים האידיאולוגיים של הדוקטרינה לביטחון לאומי (Doctrina de Seguridad Nacional). דוקטרינה זו הושפעה מכיוונים שונים, כשהמכנה המשותף ביניהן הוא אנטי קומוניזם קיצוני. במסגרת המלחמה הקרה, ארה"ב אימנה את מיטב הקצונה הלטינו-אמריקאית ב-"ביה"ס של האמריקות" (Escuela de las Américas) הממוקם באזור תעלת פנמה וכן במחנות אימונים במקומות שונים ובארה"ב עצמה. אימונים אלה כללו לוחמה מפני חדירת גרילה והפצת תפיסות אנטי סובייטיות, אנטי קומוניסטיות ואנטי קומוניסטיות המכוונות להגנה על כלל יבשת אמריקה נגד השפעה מרקסיסטית. הכיוון השני של ההשפעה האידיאולוגית נבעה מן הניסיון הצרפתי במלחמת אלג'יריה אשר במהלכה רכש הצבא הצרפתי מיומנויות של לוחמה נגד גרילה וקבוצות מורדות עירוניות. שאלת הפעלת טרור נגדי כמכשיר שליטה על אוכלוסיות גדולות, צורות שונות של לוחמה פסיכולוגית והעלמת אנשים היו חלק מהניסיון הצרפתי המצטבר והועברו לצבאות באמריקה הלטינית על-ידי קציני מודיעין צרפתיים. הכיוון השלישי קשור לתפיסתו של אריך פון לודנדורף, כפי שבאה לידי ביטוי בכתביו ובעיקר במסה שלו על המלחמה הטוטלית. פון לודנדורף טען שתנאי כל יעבור לניצחון במלחמות מודרניות הוא לא רק ניצחון צבאי בשדה הקרב אלא ניצחון פנימי, בקרב החברה, כי האויב החדש, הקומוניזם, חודר לתוך כלל החברות ולכן יש לחסלו על-ידי טיהור חברתי יסודי. הכיוון הרביעי הוא ההשפעה הלאומנית הקתולית והאינטגרליסטית על צבא ארגנטינה.¹⁰

על בסיס הדוקטרינה לביטחון לאומי ובמסגרת תהליך "הארגון הלאומי" של האומה, ממשלת הגנרל וידלה החלה ברדיפה מסיבית של אלה שהוגדרו כאויבי האומה. הפרלמנט פוזר. נאסרה פעילות פוליטית, איגודי הפועלים דוכאו ומדיניות שאופיינה על-ידי רדיפה, מאסרים, קיום מחנות ריכוז בסתר,

¹⁰ Luis Roniger and Mario Sznajder, The Legacy of Human-Rights Violations in the Southern Cone. Argentina, Chile and Uruguay. Oxford: Oxford University Press, 1999, chapter 1.

עינויים ורצח הונהגה בכל המדינה. יש לקחת בחשבון כי ההפיכה של 1976 יוצאת לדרך כשנתיים וחצי לאחר השתלטות הצבאות של אורוגוואי ושל צ'ילה על מדינותיהם. תהליכים אלה במדינות השכנות שינו במידת מה את מסגרת הדיכוי בארגנטינה, כי המאורעות במדינות השכנות הספיקו ליצור תודעה בינלאומית ודעת קהל העוונות את המשטרים הצבאיים. הם גם הביאו לניסיון מצד ארגוני זכויות האדם הפנימיים והבינלאומיים לעצור את תהליכי הדיכוי על-ידי פרסום ברבים של העובדות הקשורות לדיכוי, ובכך השפיעו רבות על ממשלות זרות. כמו כן, בחירתו של הנשיא קרטור בארה"ב הביאה לשינוי במדיניות החוץ של מדינה זו ביחס להפרות זכויות האדם. ואולם, השליטים בארגנטינה הנהיגו הפרות מסיביות של זכויות אדם, כשהם מנהלים מסע של דיכוי בסתר תוך ניסיון לשכנע את הציבור הארגנטינאי והבינלאומי בצדקתם ותוך דיס-אינפורמציה באשר למעשים שבוצעו.¹¹

דפוסי הדיכוי בארגנטינה היו קשורים למבנה כוחות הביטחון ולמידת המחויבות של מפקדים שונים לראייה שנבעה מהדוקטרינה לביטחון לאומי. מנגנוני הדיכוי היו מבוזרים וכללו את כל אזורי המדינה, כאשר הערים הגדולות סבלו יותר מאשר האזורים הכפריים, פרט לאותם אזורים כפריים בהם לחמו בעבר כוחות גרילה, כמו במחוז טוקומאן. יש רצף בין התגברות האלימות הפוליטית בארגנטינה מאז 1930 ובעיקר בשנות ה-60 וה-70 לבין הדיכוי הקיצוני של תקופת הדיקטטורה הצבאית האחרונה מ-1976 ועד 1983. הפקודות שיצאו מן המפקדות דיברו בלשון כללית על חיסול המרד והשמדת האויב והותירו תחום אפור רחב מאוד הפתוח לשיקול הדעת ולהחלטות של המפקדים המקומיים ולאינטרפרטציות מצד הדרגים הנמוכים בשטח.

במצוד אחרי "האויב" התבססו כוחות הביטחון על החלוקה של ארגנטינה לחמישה אזורי פיקוד צבאיים. מעבר לכך, הנהיגו תת-חלוקה לחטיבות וגדודים הממוקמים בקרבת הערים, דבר שקבע את הדפוס הגיאוגרפי של הדיכוי. תוך תיאום בין הכוחות המזוינים והמשטרות (הפדרלית והפרובינציאלית) הוקמו כשלוש מאות מרכזי מעצר, בפועל מחנות ריכוז, לאורכה ולרוחבה של המדינה. שרשרת הפיקוד של פעולות הדיכוי כנגד השמאל ותומכיו הייתה מקבילה להיררכיה הצבאית הפורמאלית. הפעילות השוטפת בוצעה על-ידי "קבוצות משימה" (grupos de tareas) שהורכבו מחיילים וקצינים המשרתים בכוחות הביטחון השונים. הונהגה גם שיטת רוטציה פיקודית במגמה לפזר את האחריות ולהרחיב את מעגלי המעורבים במעשי הדיכוי, כך שבסופו של דבר תיווצר "ברית של שתיקה" בקרב כל אותם האנשים שהשתתפו במבצעים השונים. רמת סודיות גבוהה נשמרה, כשהפיקוד דורש ניצחון מוחלט כנגד השמאל ותומכיו בצורה יעילה ומהירה. הפקודות ירדו מהחונטות הצבאיות עצמן אך בוצעו על-ידי יחידות אשר היו תלויות ישירות במפקדים ברמה גדודית בדרך-כלל. פיקודיהם היו אחראים על מרכזי המעצר. האופי המכליל של הפקודות יחד עם החלוקה המבצעית שהטילה את האחריות לביצוע ישירות על המפקדים המקומיים וחלוקת הכוחות והרכבם יצרו דפוס של אוטונומיה בפועל ושל חוסר תיאום ביישום האסטרטגיה של הדיכוי. זו אחת הסיבות בשימוש באלימות לא מרוסנת כנגד פעילי השמאל אך גם נגד אנשים שנישבו בידי כוחות הדיכוי באופן אקראי או נסיבתי. הצורך בהשגת מודיעין מהיר גרם להגברת

¹¹ Alyson Brisk, *The Politics of Human Rights in Argentina*. Stanford: Stanford University Press, 1994, pp. 52-53.

העינויים והפעלת אלימות רבה נגד כלל הקורבנות. באזורים מסוימים, פעולות הדיכוי היו ממוקדות באישים, מגזרים ומוסדות מסוימים. במקומות אחרים, כמו בפרובינציה של בואנוס-איירס, הדיכוי הופנה בכוונה ובאופן מתגלגל נגד המורדים, בעלי בריתם האידיאולוגים, תומכיהם וכל מי שהתקרב אליהם. הגנרל איבריקו סאן ז'אן (Ibérico Saint-Jean), מושל בואנוס-איירס בתקופת החונטה הראשונה, הצהיר כי "נחסל קודם את המורדים, אחר-כך את משתפי הפעולה, בהמשך את האוהדים, אז נעבור לאדישים ולבסוף נטפל בביישנים".¹² גישה מוחלטת זו עמדה בבסיס דפוס של הפעלת טרור כנגד מגזרים חשודים, אך תוך דיכויים אימו הכוחות הצבאיים גם על רבים מתושבי המדינה שבקושי היו קשורים לאנשי שמאל ואף על כאלה שלא היה להם כל קשר עם פוליטיקה משום סוג.

השיא בפעולות הדיכוי היה תופעת הנעלמים. אנשים נעלמו בכל מיני נסיבות. גם אנשים שניסו לאתר נעלמים או להגן עליהם בבתי משפט (בהגישם צווי הבאה, habeas corpus) נעלמו. אחרים נחטפו בטעות על-ידי כוחות הדיכוי ומעולם לא חזרו. היו כאלה שנעלמו כתוצאה מפעילות פלילית רגילה, כאשר מטרת המדכאים הייתה לגנוב את רכושם או להשתלט על כספיהם. אנשים גם נחטפו, נעלמו במחנות המעצר וככל הנראה נרצחו כתוצאה מסגירת חשבונות אישיים שלא היו קשורים לפעילות פוליטית. מספר האנשים שנעלמו וקרוב לוודאי נרצחו שנוי במחלוקת עד היום. הוא נע בין הערכה שמרנית של כ-9,000 איש לבין אומדנים פחות שמרניים אשר מעמידים את מספר הנעלמים סביב ה-30,000 נפש.

הפרופיל של הקורבנות הארגנטינים מצביע על התנכלות למגזרים מסוימים כמעמד הפועלים (על-פי דו"ח קונאד"פ, מדובר ב-30.2% מהקורבנות), סטודנטים (21%), פקידים (17.9%), ופרופסיונאלים (18.3% על-פי אותו דו"ח). הקורבנות מקרב העצמאיים וקטגוריות אחרות היוו 10.1% מכלל הקורבנות. שני אחוזים וחצי מקרב הקורבנות היו חיילים בגיוס חובה ואנשי צבא בדרגות נמוכות שככל הנראה התנגדו למגמות ולמדיניות של המשטר הצבאי. בקרב בעלי המקצועות החופשיים מכונת הדיכוי התנכלה במיוחד לבעלי-מקצוע ואקדמאים שעסקו במקצועות "חתרניים" כגון פסיכיאטריה, פסיכולוגיה, סוציולוגיה ומדע המדינה, דהיינו מקצועות בעלי אוריינטציה חברתית אשר נחשדו עקב כך באהדה לקומוניזם. כשמשווים את אחוז המגזרים התעסוקתיים השונים באוכלוסיה עם חלוקתם בקרב הקורבנות מגלים כי אנשי הפרופסיות והחיילים מיוצגים ייצוג-יתר בקרב הקורבנות. בעת שעובדים פרופסיונליים היוו 7.5% מכוח העבודה הפעיל בשנת 1970, הם היוו 18.3% מקרב הקורבנות. המגמה מתקיימת גם בקרב אנשי הצבא שעל-פי נתונים מ-1980 היוו 0.5% מהמועסקים ואילו בקרב הקורבנות אחוזם היה גבוה פי חמש. מתוך נתונים איכותניים ניתן להגיד בביטחון כי מגמה זו חזרה על עצמה ביחס לסטודנטים, במיוחד באוניברסיטאות אך גם כלפי צעירים בגילאי בית-ספר תיכון אשר נחשדו כקטגוריה חברתית שלמה בפעילות פוליטית שמאלנית. כ-79% מהנעלמים שוועדת קונאד"פ הכירה בהם היו תושבים עירוניים ומתוכם 57% גרו בערים המרכזיות של המדינה. כשליש מהקורבנות היו נשים, מתוכם 3.8% עקרות בית. הדבר מתקשר לכך ש-62% מהנעלמים נעצרו בבתיהם, לעומת 24.6% שנתפסו

¹² John Simpson and Jana Bennett, *The Disappeared. Voices from a Secret War*. London: Robson Books, 1985, p. 66.

ברחובות, 7% במקומות עבודה ו-6% במקומות לימוד. מבחינת הגילאים, למעלה מ-81% מהקורבנות היו בני 16 עד 35.¹³

יהודים רבים היו בין קורבנות הרדיפה שהתנהלה בארגנטינה בשנות ה-70 ותחילת שנות ה-80. יש הטוענים כי אחוז היהודים בקרב הנעלמים גדול פי עשרה מאחוז היהודים בקרב האוכלוסייה הכוללת של המדינה באותם הימים. כמובן שהערכות אלה תלויות בהגדרת מיהו יהודי ובמקביל, במספר היהודים אשר היו פעילים בתנועות השמאל ובחלקם של היהודים במוסדות להשכלה גבוהה בהם הייתה פעילות פוליטית ובקרב הפרופסיות שנחשדו כחתרניות. מאידך, אין ספק כי יהודים סומנו לטיפול מיוחד בהיותם עצורים, שהרי מגזרים רבים בקרב כוחות הביטחון והצבא היו חוזרים באנטישמיות עממית. מעבר לכך, עוד בשנות ה-70 לפני ההפיכה, פעלו ארגוני ימין קיצוני באופן פרה-צבאי כנגד השמאל בכלל וכנגד פעילי שמאל יהודים בפרט, אותם רדפו גם על רקע הפעילות וגם מתוך שנאה ליהדותם.

ניתן לומר כי בין קורבנות הרדיפה והדיכוי, גורלם של הנרדפים היהודים היה קשה במיוחד כי אידיאולוגית, העצורים היהודים נתפסו על-ידי שוביהם כ-"התגלמות הרוע". תפיסה זו עיגנה בתוכה את תפיסת הפרוטוקולים של זקני ציון ולעיתים תפיסות גזעניות בנוסח גרמניה הנאצית. לא חסרות עדויות על ביטויים אנטישמיים, על הערצה גלויה לאדולף היטלר ולרעיונותיו, ועל השמעת שירים נאציים בזמן עינויים. מצד שני, ראשי החונטות הצבאיות האמינו בכוחה הרב של מדינת ישראל ובעיקר בהשפעתה על הממשל האמריקאי בווישינגטון. ייתכן שעמדות אלה יכולות להסביר את העובדה כי במקביל לריבוי קורבנות יהודים בזמן ה-"תהליך הבנייה הלאומית המחודשת" בארגנטינה, המשיכו חיי הקהילה להתנהל כמעט כמו קודם, ומסכת שלמה של קשרים התפתחה בין הממשל ובין הארגונים היהודיים ובראשם ה-DAIA, ארגון העל של הארגונים היהודיים בארגנטינה.

ככלל, ניתן לומר שאם כי הרדיפה נגד יהודים בארגנטינה לא הייתה חלק מהמדיניות הרשמית, קורבנות רבים מקרב היהודים נפלו במערכה הכללית שהתנהלה כנגד השמאל וכנגד מתנגדי השלטון בכלל. יהודים לא מעטים נאלצו לצאת לגלות פוליטית כדי להינצל. מסכת הדיכוי והטרור שהופעלה במדינה סימנה לא רק עלייה בדרגת השימוש באלימות כנגד אזרחים אלא גם היוותה אבן דרך בדרכה של האנטישמיות האלימה במדינה זו, אשר אחד השיאים הקודמים שלה היה הפוגרום כנגד יהודים בשבוע "הטרגי" של 1919.

דפוסי הדיכוי של כל אותם האזרחים שנחשדו בהתנגדות פוליטית ובקרבה לכוחות השמאל מוכיחים קיומה של מדיניות טרור מטעם המדינה. הדיכוי בוצע תוך התעלמות מנורמות המשפט והצדק, שימוש המוני בעינויים, ביטול זכויות אזרחיות ורמיסת זכויות אדם, הוצאות להורג ללא משפט, ומעל לכל תופעת הנעלמים, שבאשר לגורלם טענו הרשויות הצבאיות במשך שנים כי אין בידם מידע כלשהו.

ארגנטינה חייתה תחת גל של טרור ודיכוי אכזרי שבמסגרתו הצליחו מנגנוני הממשל לדכא גם את הפעילות המשפטית השוטפת וגם את השפעת המסגרות החברתיות אשר יכלו בזמנים רגילים לרכך את מכת הפרות זכויות האדם. די מוקדם בשלטון הצבאי החלו עורכי הדין להסס מלפנות לבתי המשפט

¹³ Nunca más. Informe de la Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas Buenos Aires: EUDEBA, 20th edition, 1995, pp. 17 and 294-296.

בענייני הנעלמים. לאחר שמספר עורכי-דין אשר הגישו בקשות של הביאס קורפוס נעלמו בעצמם, עורכי הדין סרבו להגיש בקשות כאלה בהמשך. במקביל, רוב הממסד הכנסייתי נמנע מלהתערב למען הנעלמים ולא רק שלא יצא בפומבי נגד מעשי הדיכוי אלא שבדרגיו הגבוהים יותר היו רבים שתמכו בשתיקה ומעבר לכך בשלטון הצבאי, בו ראו בעל ברית אידיאולוגי, בניגוד לפרשנויות אחרות של עיקרי האמונה הקתולית.¹⁴

הדיקטטורה הצבאית התכוונה להנהיג בנייה מחודשת של המדינה בארגנטינה, כשמהירים את החברה מיסודות שמאלניים. ואכן רוב קבוצות המחותרת חוסלו עוד בטרם אנשי הצבא ביטלו לגמרי את הדמוקרטיה הנשיאותית האזרחית במרץ 1976. המונטונרוס המשיכו לפעול, בעיקר נגד כוחות המשטרה והצליחו להוציא לפועל מספר רב של פעולות. אך המלחמה המלוכלכת שניהלו כוחות הביטחון נגדם גבו מהם מחיר כבד. עד סוף 1976 נהרגו או נעלמו כאלפים מונטונרוס. החלו להופיע גוויות של אנשים שהוצאו להורג. באפריל 1977 הנהגת המונטונרוס עזבה את ארגנטינה וקיבלה מקלט מדיני באיטליה. באמצעות מדיניות זו הצליח השלטון הצבאי להשיג חלק מהיעדים שהציב לעצמו ובמיוחד את הדה-מוביליזציה של ההמונים והדרתם מהזירה הפוליטית לטובת ניהול מכוון של המדינה מלמעלה. הדיכוי והפעלת הטרור גרמו להעלאת רמת החרדה והחשדנות ההדדית באוכלוסיה, מגמה שהייתה אינסטרומנטלית להשגת תהליך של דה-מוביליזציה חברתית. בספרות המקצועית ניתן למצוא עבודות רבות המתארות כיצד פחד זה גורם לאי אימון בינאישי היכול לשמש בסיס לדה-פוליטיזציה. תהליך זה גם מתקשר להתרחבות התופעה של הכחשה המונית וחוסר רצון לפתח תודעה אודות הדיכוי, מימדיו והשלכותיו הציבוריות. תהליכי הכחשה מתפתחים בסביבה זו, לצד דאגה גוברת של כל אדם לעצמו ולסביבה המיידית, תוך התרחקות ממעורבות כלל חברתית. מתפתח תהליך של הסתגרות ששוב תורם להתרחקות מהזירה הציבורית ולרמה עולה של אדישות כלפי גורלם של אנשים אחרים, יהיו קרובים ככל שיהיו.¹⁵ מצד שני, צמצום האחיזה של שלטון החוק, של מערכות ציבוריות ושל הזירה המדינית, מונע משאלות פוליטיות לבוא לידי ביטוי ודיון פתוח. המדיניות הכלכלית, בעלת נטייה נאו-ליברלית מחזקת את המגמות של אינדיבידואליזציה והתעסקות בצריכה, ובצורה עקיפה מפוררת מחויבויות רחבות יותר שהיו קיימות בעבר. ההשפעות ההדדיות בין התהליכים האלה שינו את פני החברה הארגנטינית מן היסוד, כשארגונים ותנועות חברתיות בחברה האזרחית ירדו ברמת פעילותם, השתקו או פשוט חדלו מלהתקיים.

במישור האישי, הטרור יצר "תרבות של חרדה" ראשונית אקוטית וחרדה משנית מתמשכת. אפילו לאחר נפילת הדיקטטורה הצבאית ב-1983, כשהתרחש תהליך של ריפוי פסיכולוגי ויציאה המונית לרחובות, חשיפת מנגנוני הדיכוי ותחילת התמודדות עם הזוועות של העבר הקרוב, המשיכו לבעבע סימנים מובהקים של חרדה מתמשכת בעוצמה נמוכה, המאפיינים מצבים פוסט-טראומטיים.¹⁶

¹⁴ Emilio F. Mignone, *Witness of Truth*. Maryknoll: Orbis, 1988, p. 71.

¹⁵ Linda Green, "Fear as a Way of Life". *Cultural Anthropology*, 19, 2 (1994): 227-257; Nancy Scheper-Hughes, *Death without Weeping* Berkeley: University of California Press, 1992.

¹⁶ Marcelo Suárez-Orozco, "A Grammar of Terror: Psychocultural Responses to State Terrorism in Dirty War and Post-Dirty War Argentina", in Carolyn Nordstrom and Jo Ann Martin eds. *The Paths of*

בתקופת הדיקטטורה הצבאית קמו מספר גופים אשר נאבקו נגד הדיכוי מטעם השלטונות ולמען זכויות האדם. המפורסם מכולם הוא ארגון "האמהות של כיכר מאיו" (Madres de Plaza de Mayo) אשר החל להפגין מול בית הנשיאות ב-30 לאפריל 1977, בדרישה להשיב את הבנים והבנות שנעלמו. המטפחות הלבנות בראשיהם של אותן נשים הפכו לסמל ההתנגדות נגד הדיכוי ולכתב אשמה כנגד מדיניות אוטוריטרית ולא מוסרית. ברבות השנים, וככל משגורל הנעלמים לוטה בערפל, קם ארגון מקביל של סבתות של כיכר מאיו (Abuelas de Plaza de Mayo) שהתארגנו על-מנת לאתר את אותם הילדים שנולדו בשבי לבנות אשר היו בהריון בזמן מעצרן ואשר לרוב הוצאו להורג ללא משפט זמן קצר לאחר שילדו. התינוקות אשר נולדו לזוגות של נעלמים נמסרו לאימוץ לידי משפחות המקורבות לכוחות המדכאים וגדלו בזהות שאולה, תוך חינוך המנוגד בצורה קוטבית לתפיסות הוריהם הביולוגיים. רק כעבור שנים יצליחו הסבתות לאתר חלק מנכדיהם, אך איתורם לווה בתהליכים פסיכולוגיים מאוד כואבים עבור חלק מאותם הצעירים, ואשר תבעו הכרעות אישיות שתוצאותיהן היו מאוד שונות ממקרה למקרה. קבוצות אחרות גם נאבקו לעורר את דעת הקהל הפנימית והבינלאומית כנגד הדיכוי ובעד החזרת הנעלמים בעודם בחיים. דעת הקהל הבינלאומית וארגונים בינלאומיים המשולבים עם ארגונים פנימיים פעלו רבות בתחום זה. דוחות אמנסטי אינטרנשיונל תרמו רבות להחלשת המעמד הבינלאומי של ארגנטינה בעקבות גילוי מדיניות הדיכוי. ארגנטינה הפסידה את הסיוע הצבאי של ארה"ב בעקבות הדוחות השליליים שחשפו את מימדי הפרות זכויות האדם. האפיפיור ג'ון פאולוס השני ואישים אחרים הביעו דאגה בקשר למצב בארגנטינה וגורל הנעלמים. מדינות כצרפת, ספרד, אירלנד, שוודיה ואיטליה ביקשו לברר רשמית מה עלה בגורלם של אזרחיהם שנעלמו בארגנטינה. פרדוכסלית היא העובדה שההכנות לביקור של הוועדה האינטר-אמריקנית לזכויות אדם שהייתה אמורה להגיע ב-1979 לארגנטינה כדי לבדוק מקרוב את מצב זכויות האדם גרמו לגל של היעלמויות נוספות, כאשר השלטון הצבאי "פינה" מרכזי מעצר ועינויים ו"העביר" (דהיינו חיסל) עצורים שהיו עד אז בחזקת נעלמים אך עדיין בחיים. באותה תקופה נזרקו חלק מהנעלמים כשעודם בחיים ממטוסים ומסוקים צבאיים לים ולא נראו עוד. בקרב המנהיגים והארגונים היהודיים התפתחו שתי גישות מרכזיות להתמודדות עם תופעת הנעלמים וניסיונות המשפחות לאתרם. האחת דגלה בהדברות שקטה עם השלטונות במגמה למתן את הנטיות האנטישמיות ולהקל על מצוקת קורבנות הרדיפה היהודיים. גישה זו הייתה דומיננטית ב-DAIA ובארגונים אחרים. מצד שני, היו אנשים כהרמן שילר (Herman Schiller), עורך *Nueva Presencia* שבועון יהודי רב תפוצה בעל זיקה פרוגרסיבית, והרבנים רוברטו גרץ (Roberto Graetz) ומרשל מאייר (Marshall Meyer), אשר יצאו בצורה גלויה נגד הרדיפות ובאומץ חיפשו לסייע לקורבנות. מדינת ישראל נאלצה להתערב רשמית לראשונה ביוני 1976, כאשר חמישה שליחים אשר פעלו מטעם השומר הצעיר בארגנטינה נעצרו בקורדובה. אזרחותם הישראלית, על-אף שחלק מהם היו גם בעלי אזרחות ארגנטינית, הביאה להתערבותה של שגרירות ישראל בבואנוס איירס כדי להשיג את שחרורם.

Domination, Resistance and Terror. Berkeley: University of California Press, 1992, pp. 219-259; idem, "Speaking of the Unspeakable: Towards a Psychosocial Understanding of Responses to Terror". *Ethos*, 18, 3 (1990). pp. 353-383.

מקרה נוסף אשר עורר הדים בינלאומיים הוא זה של יעקב טימרמן (Jacobó Timerman), עיתונאי מפורסם ועורך העיתון *לה אופיניון (La Opinión)*, שנעצר והוחזק במחנה מעצר על-ידי השלטונות על רקע קשרים עם דוד גרייבר (David Graiver) בנקאי יהודי מקומי שבעצמו נחשד במימון הגרילה. הפעילות של נציגי ישראל בארגנטינה סייעו רבות בשחרורו ובמתן היתר להטיסו לישראל. נציגי ישראל פעלו גם במקרים אחרים והצליחו לארגן מילוט של מאות נרדפים, אך לא הצליחו להציל נעלמים או אפילו לברר מה עלה בגורלם.¹⁷

השתתפות הרבנים גרץ ומאייר בעד הגנה על זכויות אדם הביאה אותם לשתף פעולה עם גורמים אחרים בוועדה הארגנטינאית המתמדת לזכויות אדם (Asamblea Permanente de Derechos Humanos) אשר נוסדה בדצמבר 1975. בדרך זו התנועה היהודית למען זכויות אדם הייתה בעלת השפעה גם בקרב החוגים הפוליטיים שיובילו מאוחר יותר את תהליך הדמוקרטיזציה וזכו להד ציבורי בהקרינם דימוי של התנגדות יהודית לדיקטטורה ולכל מה שזו סימלה עבור העם בארגנטינה ודעת הקהל בעולם. הרב גרץ עזב לברזיל ב-1980, והרב מאייר המשיך בפעילותו למען הקורבנות בתוך ארגנטינה ומחוצה לה, היה חבר בוועדה הממלכתית שחקרה את נושא הנעלמים (הקונאד"פ) וקיבל את עיטור הגבורה הגבוה ביותר שארגנטינה מעניקה, העיטור על שמו של הגנרל סאן מרטין.

ב-1978 ותוך ניסיון להעלות את קרנה של הדיקטטורה הצבאית התקיימה בארגנטינה אליפות העולם בכדורגל, בה ניצחה המדינה המארחת. הפניית תשומת הלב הבינלאומית הופנתה לצדדיה האפלים של הדיקטטורה הצבאית והביקורת הבינלאומית גברה בגלל העדויות על הפרות זכויות אדם המוניות. הלחצים והגינויים הביאו את הנשיא הגנרל וידלה להצהיר שהארגנטינאים הם ישרים ואנושיים ("Los argentinos somos derechos y humanos") תוך משחק מילים סביב הביטוי *derechos humanos*, שפרושו בספרדית "זכויות אדם". הדבר הפך חלק מהתעמולה הנגדית של ממשלת ארגנטינה, אשר הצליחה לשכנע רבים מקרב התושבים בצדקתה, על רקע ההתלהבות ההמונית ששטפה את ארגנטינה בימים שלאחר המונדיאל. ב-1980 ועל רקע המודעות הבינלאומית הגוברת בדבר הפרות בארגנטינה הוענק פרס נובל לשלום לפעיל זכויות-האדם הארגנטינאי אדולפו פרס-אסקיבל (Adolfo Pérez Esquivel). על אף הצנזורה וניסיונות השלטון להצניע את המעמד, הדבר נודע בארגנטינה וערער במידת מה את שביעות הרצון העצמית וחומת ההכחשה הרחבה.

לקראת 1982 הממשלה הצבאית התמודדה עם משבר כלכלי ומצוקות חברתיות, לצד ירידה משמעותית במעמדה הבינלאומי, אובדן יוקרה ותמיכה בחזית הפנים. שרידי האידיאולוגיה הלאומנית הביאו את צמרת הכוחות המזוינים להחליט על פעולה נועזת במגמה להשיב את הכבוד הלאומי ולחדש את תחושת האחדות הקולקטיבית. בצורה די חפוזה הוחלט על פלישה לאיי מלבינס – פוקלנד (Malvinas - Falkland) שהיו בשליטת הבריטים מאז 1833 ואשר דורות רבים של ארגנטינאים התחנכו לראות בהם שטח השייך למדינתם. במלחמה ארגנטינה הובסה, הכוחות המזוינים איבדו כל לגיטימיות, יוקרתם

¹⁷ Joel Barromi, "Israel frente a la dictadura military argentina: El episodio de Córdoba y el caso Timerman", en *El legado del autoritarismo*, pp. 325-351;

ליאונרדו סנקמן, "מילוט יהודים בארגנטינה בעת השלטון הצבאי 1976-1983", אצל דפנה שרפמן, עורכת, *אור לגויים?* מדיניות החוץ של ישראל וזכויות אדם (תל-אביב: קו אדום, 1999), עמ' 93-119.

המקצועית אבדה, והסתכסכו ביניהם תוך האשמות הדדיות באשר לנשיאת האחריות למפלה הצבאית. לא הגנרל רוברטו ויולה (Roberto Viola) שהחליף את וידלה כנשיא באוקטובר 1980 ולא הנשיא המכהן, הגנרל ליאופולדו פורטונטו גלטיירי (Leopoldo Fortunato Galtieri) אשר נכנס לתפקידו בדצמבר 1981, היו מסוגלים למנוע את קריסת המשטר הצבאי.

ביולי 1982, לאחר כניעת הכוחות הארגנטינים לבריטים, עלה לשלטון אחרון הנשיאים הצבאיים, הגנרל ריינלדו בניטו מיניונה (Reynaldo Benito Mignone) ולא נותר לו אלא לקבוע את תהליך החזרה לבחירות דמוקרטיות, שיאפשרו לכוחות המזוינים למסור את השלטון לנבחרים העם. הבחירות נערכו בסוף אוקטובר 1983 ובהן נבחר ראול אלפונסין (Raúl Alfonsín), מועמד המפלגה הרדיקלית, כנשיא ארגנטינה.

בספטמבר 1983 השלטון הצבאי היוצא חוקק חנינה כללית, שבעצם הייתה בה הודעה חד משמעית על עצם ביצוען של הפרות זכויות אדם. מיד לאחר חזרת ארגנטינה לדמוקרטיה חוק זה יבוטל. ב-13 לדצמבר 1983, שלושה ימים לאחר עלייתו לשלטון הורה הנשיא אלפונסין על מעצרים והעמדתם לדין של ראשי החונטות הצבאיות ששלטו בארגנטינה בין 1976 ל-1983 וכן של ראשי תנועות הגרילה שפעלו באותה תקופה. לאחר יומיים ציווה אלפונסין על הקמת וועדה לאומית לבירור סוגיית הנעלמים. בוועדה זו, המוכרת בשם קונאדפ (CONADEP, Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas), נכללו פעילי זכויות אדם בולטים ובראשה מונה הסופר ארנסטו סבטו (Ernesto Sabato). על הוועדה הוטל לברר מה עלה בגורלם של אותם קורבנות הדיכוי הצבאי שעקבותיהם נעלמו.

הדו"ח שסיכם את עבודת הוועדה בסוגיית הנעלמים זעזע את החברה הארגנטינאית. הדו"ח המלא התבסס על 50,000 עמודים של מסמכים ועדויות, וכלל נספח עם שמותיהם של 1,351 אנשי הכוחות המזוינים אשר שמותיהם עלו כמפרי זכויות אדם מתוך עדויות אלה. הוועדה ניסתה ללא הצלחה להשיג שיתוף פעולה מצד כוחות הביטחון במגמה לברר מה עלה בגורל הנעלמים. שמותיהם של מפירי זכויות האדם הועברו לבסוף למשרד המשפטים לצורך העמדתם לדין.

המבוא לדו"ח פורסם בתור ספר בשם "לעולם לא עוד" (Nunca más), זמן קצר לאחר הגשת הדו"ח לנשיא אלפונסין, והפך לרב מכר הבולט ביותר בהיסטוריה של האות הכתובה בארגנטינה. מאז פרסומו בסוף 1984 יצאו מהדורות רבות אשר נמכרו ביותר מרבע מליון עותקים. הספר תורגם למספר שפות, כולל לעברית.¹⁸ מפורטים בו שיטות הטרור, מקומות המעצר, שיטות העינויים. כלולים בו קטעים של עדויות ישירות של קורבנות רבים. הספר כלל את שמותיהם של 8,961 נעלמים ו-365 מחנות מעצר, עינויים ורצח.

הכוחות המזוינים דחו את מסקנות הוועדה לגורל הנעלמים ומסקנות הדו"ח שפורסם ברבים. לטענתם הם ניצחו במלחמה נגד השמאל והצילו את ארגנטינה מעולה של דיקטטורה קומוניסטית. הם הציגו את הפרות זכויות אדם כתוצאה בלתי נמנעת וכמעשה מוצדק במלחמתם חסרת הפשרות נגד הטרור

¹⁸ לעולם לא עוד. דו"ח הוועדה הלאומית של ארגנטינה לחקירת העלם של בני-אדם. תירגם ד"ר אנריקה צבי זדוף. בואנוס איירס: ההוצאה של האוניברסיטה של בואנוס איירס, 1998.

משמאל. פרסום הדו"ח והספר, ואי נכונות בתי הדין הצבאיים לשפוט את האחראים להפרות מסיביות של זכויות אדם, היו הרקע לפתיחת משפטים בפני בתי משפט אזרחיים. בתחילת הדמוקרטיזציה קיווה הנשיא הנבחר כי הוועדה העליונה של הכוחות המזוינים תעמיד לדין את אנשי החונטות. בית הדין הצבאי העליון לא היה מסוגל למלא משימה זו ולקראת ספטמבר 1984 המקרים חזרו לבית הדין הפדרלי (האזרחי), במקביל לפרסום דו"ח הקונאדפ. בנוסף החליטה ממשלת ארגנטינה להקים תת מזכירות לזכויות אדם, במסגרת משרד הפנים.

המערכה על הזיכרון ועל גילוי העובדות מאחורי זעקת הקורבנות וקרוביהם דחפו לכיוון ארגון של משפט ציבורי פלילי. תמונת המשפט כנגד ראשי החונטות הצבאיות הגיעו לכל בית. במקביל, באיחור של מספר ימים בלבד העדויות והמהלך המלא של המשפט פורסמו בעיתון מיוחד שיצא לאור ונמכר בדוכנים במשך שלושים ושישה שבועות, בין מאי 1985 לינואר 1986. העיתון, שנשא את השם *יומן המשפט (El diario del juicio)*, נמכר ביותר מרבע מיליון עותקים כל שבוע והפך את המשפט למוקד החיים הציבוריים בתקופה זו. השופטים קיבלו את טענות הקטגוריה והטילו עונשים על חלק מחברי החונטות הצבאיות, כשמבחינים בדרגות שונות של אשמה. העונשים נעו בין מאסר עולם שהוטל על הגנרל וידלה והאדמירל אמיליו מסרה (Emilio Massera) לבין 4 שנות מאסר שהוטלו על הבריגדיר אורלנדו אגוטי (Orlando Agosti). ארבעה מתוך ראשי החונטות זוכו. השופטים המליצו להעמיד לדין את כל אנשי הביטחון האחראים לכאורה להפרות זכויות האדם שדווחו בעדויות של שארי הקורבנות, קרוביהם וחבריהם של הנספים והנעלמים. המלצה זו של בתי המשפט יצרה לחץ על כוחות הביטחון, שליכדו כוחות כנגד איום זה והפעילו לחצים על הדרג הפוליטי על-מנת שיפסיק את מה שבעיניהם נתפס כרדיפה של אנשי הצבא.

כך נכנסה ארגנטינה לתקופה בה המערכת הפוליטית נמצאה תחת לחצים צולבים. מצד אחד, קורבנות רבים וארגוני זכויות האדם פנו לבתי משפט וניסו לקדם תביעות כנגד אנשים מקרב כוחות הביטחון אשר היו אחראים בצורה ישירה לפגיעה בהם עצמם או בקרוביהם. מצד שני, החל להישמע שוב ציחצוחו החריב המאיים על יציבותו של השלטון האזרחי. הנשיא אלפונסין ניסה להרגיע את הרוחות על-ידי חקיקת חוק הקובע מראש תאריך סיום של ההליך המשפטי כנגד אנשי הצבא המעורבים. חוק זה המוכר כ"חוק של סוף פסוק" (Ley de Punto Final) ואשר חוקק בדצמבר 1986, גרר אחריו הפגנות המוניות. בניגוד ליעד המפורש שלו, החוק גרר מבול של תביעות משפטיות שהציפו את בתי המשפט, במגמה להספיק להביא את האחראים לדין בגבולות הזמן המוקצב עד לכניסה לתוקפו של "סוף הפסוק".

ראשי הכוחות המזוינים בעבר ובהווה החלו לצאת בפומבי כנגד הניסיונות לחקור ולשפוט את אנשיהם שהשתתפו בצורה פעילה במשימות שונות כנגד השמאל ואזרחים אחרים בזמן השלטון הצבאי. קצינים סירבו להופיע בפני בתי המשפט, כשהם נקראו לדין. בפסחא ב-1987 פרץ מרד צבאי נגד הממשלה האזרחית. הנשיא אלפונסין נאלץ, ללא תמיכת צמרת הצבא, לנהל משא ומתן עם המורדים. כשקרוב למיליון אנשים יצאו לרחובות במחאה ובמגמה לדכא את המרד, אלפונסין הגיע להבנות עם המורדים אשר נכנעו בסופו של דבר. ואולם התוצאה הייתה חקיקת חוק נוסף שהגביל את האפשרות להעמיד לדין ולתבוע אחריות על הפרות זכויות האדם בזמן השלטון הצבאי רק לאותם הקצינים שדרגתם

הייתה סגן אלוף ומעלה. חוק זה אושרר ביוני 1987 ולמעשה שם קץ לניסיון לחקור ולהביא לדין את האנשים שהיו מעורבים ישירות בהפרות בוטות של זכויות אדם במסגרת המלחמה "המלוכלכת". החברה האזרחית עמדה חסרת אונים לנוכח נסיגה זו בקידום עשיית הצדק כנגד המעורבים במעשים ברוטליים של עינויים, אונס והוצאות להורג ללא משפט.

הנסיגה במדיניות זכויות האדם של ממשלת אלפונסין הייתה ביטוי ראשון לאובדן האימון הציבורי ולהחלשות ממשלו, שסבל בין היתר ממשברים כלכליים חוזרים ומחריפים. הצבא גובש מחדש והשתקם, הצמיח התנגדות לשלטון והציב דרישות מתחדשות תוך כדי מרידות מקומיות.

בבחירות 1989 הפסיד אלפונסין למועמד הפרוניסטי, קרלוס שאול מנם (Carlos Saúl Menem), ולנוכח המשבר הכלכלי וההיפר-אינפלציה נאלץ למסור את השלטון כחצי שנה לפני תום כהונתו הרשמית. בתחום זכויות האדם פעל מנם באסטרטגיה השונה במקצת מזו של קודמו. מנם בחר להעניק חנינה מפורשת וגורפת לראשי החונטות ובמקביל חנן את ראשי הגרילה. בתמורה דרש משמעת מוחלטת מצד הכוחות המזוינים. היותורים שוויתר בשאלות של עשיית צדק בעניין הפרות זכויות אדם שולבו בדרישה לא מתפשרת שהכוחות המזוינים יהיו כפופים לגמרי לנשיאות. הדבר גם אפשר לנצל מקרה שערורייתי של רצח טירון במהלך שרות החובה שלו ומסע הסתרה שנחשף, כדי ליזום מהלך מדיני שהפך את הצבא לצבא מקצועי מוקטן תוך ביטול גיוס החובה והפיכתו להתנדבותי. הדבר שולב בקיצוץ תקציבי הצבא ועם זאת הפניית משאבים ממוקדת לכיוון של הטבות, פרופסיונליזציה ושילוב הכוחות המזוינים במערך הכוחות המשרתים במקומות שונים בעולם במסגרת האומות המאוחדות. כלפי הקורבנות ממשלו של מנם דאג לחקיקה המקנה פיצויים, מדיניות שנדחתה על-ידי חלק מארגוני קרובי הנעלמים.

בתום שנים רבות של מאבק למען זכויות האדם וכנגד הפרות של העבר הלא רחוק, סוגיות רבות נותרו פתוחות ועודן משפיעות על הבניית הזיכרון הציבורי וההיסטורי. שאלות העוסקות הידרדרותה של ארגנטינה לתהומות לא מוכרים עד אז של שפל מוסרי וציבורי, שהצמיחו את התופעה של הנעלמים ואשר טבעו את המושג של ה- desaparecidos כאחד "התרומות" ללקסיקון הבינלאומי, עדיין רודפות את המדינה עד עצם היום הזה.